

TÉREY JÁNOS

Tandori-ambulancia

*soha többé elő
ne jöjjön az, hogy ember
e föle-taknya Földön élni
kénytelen, és hogy elbeszélni
kell bármit, értelemmel – – –*

Tandori Dezső költészete televény. Természetszerű, mert szabadon tenyésző és önpusztító, saját formáit is visszabontó, öntörvényeit is átíró. Ha ezt mondom, munkái javáról beszélek, eszményítő általánosításoknak hőszöm ellenáll. Fényes ívű lírájához sose mérném számomra fölöttébb egyenetlen, kaotikus prózáját, regényeinek „matematikai jellegű” koncepcióit sem (Fogarassy Miklós). Műve kvantitatíve is zavarba ejtő (enyhén szólva), a világszerűség és az átjárhatatlanság illúzióját keltő. Tenyészet. Irgalmatlan dzsungel. Ha olvasod, időigényes. És macheta-. Ám a mű jól tagolt: befogadhatóan, követhetően elkülönült darabokból áll, amelyek közül az első két nagy, radikális kötet, a *Töredék Hamletnek* és a *Talált tárgy...* evidensen két önálló korszakot képez.

„A végtelenség néha csöppenként csordogál”, írja Musil.

Félklasszikus monstrumaink közül Határ Győző oeuvre-je zárkózott és belterjes, Szentkuthy sziporkázó műve elitista. A legfogyaszthatóbb óriásmű, Weöresé – számomra – centrum nélküli, bár ez benne a jó. Plebejus, netán populáris műnek Tandorié sem mondható. Jóllehet én közérdekűnek és lírája csúcsain közérthetőnek is látom, fáradozás nélkül mégsem hozzáférhető. Nyelve és eszközei jelentős befogadói arzenált ösztökélnek működésre.

Elemi erejű alkotó, aki úgynevezett mániáiban kimeríthetetlenül magyarázható, s azokhoz hallatlan türelmet igényel. Mivel e mániák mind vérre menően komolyak. (Részben: voltak.) Verebei, koalái, gombfocija, lóversenye; London, Párizs; Lánchíd, Tabán; Jékely, Szép Ernő. Tandori egyszerű. Néha, igaz, magasságos, sőt éteri: *Ha szeretsz, mondja Kosztolányi*, „A nyílt ég ezüst vitorlásai”, *A Semmi Kéz*, „...Oda-oda néz: nem üres-e a jászol...”, *Napfény egy üres szobában*, *Szakadj ki*, „*Londoni Minden-szentek...*” Néha viszont földszagúan egyszerű, trágár és az igénytelenség látszatát keltő, mint *A járóbeteg*-kötetben, ám ugyanolyan elementaritással és hőfokon, mint amilyen éterien volt. Miközben sűrű és burjánzó gondolatfutamai is magától értetődőek, világos bölcséleti magra vezethetők vissza. Üresjáratai, szándékolt sulykolásai, megúszhatatlan, ezerszeres önisméltései akadnak; blöffje soha.

Gazdag művének fontos részét alkotják libertinus, saját leleményekkel pöttyözött szövegű óriásfordításai is, például, ha már Musil, akkor *A tulajdonságok nélküli ember*. E „honosító eljárás”, tudjuk, verses, pláne rímes szöveg esetében úgyszólván elkerülhetetlen, ám regényszövegnél nehezen indokolható és törvénysértésnek is minősül. A kritika szóvá tette, korrekciókra mégsem került sor a mai napig sem.

Elemi erő munkál itt, mondtam, és alig mondtam vele valamit. Lírájának egzisztenciális tétjei, a költemények, amelyekben a beszélő saját földi kitettséget ecseteli, nem „írhatók le” *pusztán* a tudományos fogalmiság eszközeivel. Beleborzongásaink biztosan nem. Négy megtett lépéséből nem számítható ki az ötödik. Ez semmi, illetve sokakra igaz, mondhatná valaki. Nem igaz. Élő magyar író akad ennyire *váratlan*? Egyáltalán akad-e váratlan magyar író az élők, például a születésnap-i köszöntő-*ipar* koszorúzta nagymesterek között?

Amikor Weörest neveztem „mindenható”-nak, a tudomány embere savanyún megdorgált – eltávolítva, isteni attribútumokkal fölruházva, s így kvázi magunk fölé emelve ne tegyem a költőt megközelíthetlenné, nyilván azért. Kánoni elevátor? Hogy jönnék én ahhoz? Nem emeltem senkit sehová. Oda, ahol az nincsen eleve. Csupán bevallottam, mit művelt velem Weöres. S a kettőnk közötti távolságban ő (Weöres) a ludas folytonos személytelenítő, elidegenítő effektjeivel, s ha ez nem volna elég, csodálatos mindenség-stréberségével is.

Weöres nekem túl sok. Baráti – és mindörökre idegen. Menekülök előle. Menekülök a szelíd öregektől.

Tandori is sok, de mégis: közelebbi. Udvariatlan és egyúttal udvar nélküli, kényelmetlen zseni.

De hát, az Isten szerelmére, olvassák? Túl a szűk szakmán? Olvassa a nemzet? Ó, de hát a nemzet...

Nem. Nem nagyon.

Tudom, hogy Juhász Ferencet például nem. Amikor valaki nekibuzdul egy születésnap-i köszöntőnek a köszöntőipar jegyében, másfél órára előkerül a szó szoros értelmében fantasztikus *A tékozló ország*. De általában nem mernek szembe (farkasszem) nézni e másik szelíd öregemberrel. Én néha, néha! olvasom őt.

És gyakran Tandorit is olvasom. Nem születésnapokon és nem iparból. Évfordulóktól, dátumoktól amúgy is jócskán zavarban vagyok. Eleminek mondtam: milyen hatósugarat bocsát ki ma egy ilyen életmű? És milyen súllyal esik latba e kijelentésem? Most, amikor a poptendenciák, a példányszám- és listafetiszmus, a Facebook lájk-éhségének hatására a közönség irodalom-szurrogátumokkal is beéri, s amikor a – nem csupán politikai alapú – klikkesedés és brancsszellem nyomán a kritika értéktudata amúgy is súlyosan bizonytalan, zavaros. Mekkora figyelem esik egy olyan alkotóra, aki ténylegesen a legnagyobbakkal, Hölderlinnel, Csokonaival, Vörösmartyval, Baudelaire-rel, Adyval, Rilkével, József Attilával tartozik azonos súlycsoportba?

Számomra kedves (érted, „kedves”, illik ez a szó őhozzá?!) költeményei legtöbbször meglett férfikori kötetében, *A járóbeteg*ben foglal helyet. Kései, nagy, nem kellően méltányolt kötet. Vékony. A százoldalas az vékonynak számít? Eleve *könyvnek* íródott, egyvégtében, ezt tudni róla és érződik is rajta. Halálsugallatos könyv. Állandó búcsúzásban telik ideje. Ecetkeserű. Káromló élethitű. „A pusztulás ege létezik csak”, „hírhozók Semminkből”. Blake, a szuperkeserű Ambrose Bierce és a tintás Poe szörnyei, vadai, madarai. Ideálisan *borzolt* könyv. Azaz kellően zilált nyelvileg, poétikai és grammatikai fintorokkal, betű-enjambement-okkal stb. tűzdelt. Mindenesetre: nem márványszerű. A leggyakrabban hivatkozott személy e kötetben Tandori komor „lélekrokona”, Antonin Artaud. Írországgal kezdődik és végződik, mégsem kiváltképpen ír könyv ez. A *Töredék...* és a *Talált tárgy...* alapító lendülete, *A mennyezet és a padló*, a *Még így sem* komótos berendezkedése, *A feltételes megálló* józan geometriájú ekfrázisai messze vannak már. Egy kötetbe olyan versek is keltenek, amelyeket érdemes könyv nélkül megtanulni, mondta egyszer valaki, iskolásan ugyan, de kétségtelenül helytállóan. Nem csupán a „hangzósság”, a fülbemészés okán. Legyen lekerekíthető a vers, tanítható, legyen életed hasznos muníciója. Értettem. Itt akad olyan is. Akad aforisztikus zárlat, például amikor a beszélő rágcsálónyi formátumú Úristenért fohászodik: „Isten, ha mersz, ölyvnek legyél egérnyi.”

Vagy akad itt úgymond egyszerű-dalszerű, esszenciális darab (*Ír trilógia*, *A két utolsó*, *Rossz*, végezetül pedig az *Ír hónapban*, vagy *Skóciában*). Vannak még Kálnokys teóriaversek, sőt „környezetrajzot” képező önéletrajzi jegyzetek, és Tandori továbbra sincs híján a magaslatoznak, *eo ipso* elemisége fölfeled, olyan nagy, azaz „majdnem ormótlan” (Tóth Ákos) versek formájában, mint a mizantrópság mibenlétét taglaló *Színházi élet*, vagy a Bécsben, egy nap leforgása alatt íródott, *Hekatomba* című tragikus szonettkoszorú. És mindenekelőtt a *Hashártyaszakadási elégia*, amelyet Kálnokynak a *Szanatóriumi elégia* és Quentin Tarantinónak talán a vér és az indulatbeszéd miatt ajánlott szerzője.

„...iszonyú hazaérni és elmenni hazulról, / Lesüllyedni saját / szintemre valami úrrá valami úrból”, „fogadni senki semmijét”, „állatnak lenni kell-/ett volna” (*Színházi élet*).

„A gyerek, aki lettem”, „Senki élő / nem érdekem?” (*Senki élő*). Uramisten.

A társaséletről ennyit: „Rohadjon le a száj, ki nevem szájra veszi. / Szakadjon le a kéz, ki »Kedves Barátom« / levelet ír” (*Hekatomba*) – igaz ugyan, hogy ezt az átkát magánemberként, a jegyzetekben, visszavonja.

A járóbetegség: létezésmetafora. Jószerével egyetlen feladatkörre csökkentett lét ez, amelyben a törődött test a szellem kényszerű szolgálója. Nem jelent szellemi szükösséget. „Minden imádok, csak élnem azt ne kelljen.” Az alanyinak mondható beszélő úgy dönt elviselhetlen kínjai közepette, hogy megoperáltatja magát. Ez az elégia a legradikálisabb (mocskosabb) nyelvű Tandori-poéma, van itt kibaszott valagtól gecciig minden, de minő prűdéria volna kipécézni is: „rohadt volna el, aki baszott”! Az önéletrajziséget húzza alá a megírás (1997) és az azt ihlető, tíz évvel ko-

rábbi élmény idejének nyomatékos szövegbeli jelzése. Fölbukkannak, érzékeny ellenpontként, a fájdalom túlpártjának, az érzelmi, a szellemi világnak rekvizitumai, előbb a Medveszekreter a ház szentjeivel. És egy könyv. Ez az irodalmi mű, amely főnnforog e versben, Musiltól a *Tonka* című „beszély”, a megesett nő története, a néven nem nevezett úrtól, mondjuk így: Musil-alteregótól teherbe esett „kicsi, elnyútt boltilány” lány története. S a halandó beszélő, elzuhanva két bútordarab között, fél körmével a rongyszőnyeget kaparva... Van-e riasztóbb földi tapasztalat, mint az, hogy triviális bajunkban **semmilyen kultúra**, semmiféle kultúrtermék nem segít?

Olyan finomságokat ízelelünk, mint például, hogy a „telefonka” a *Tonkára* rímel, de nem a lány neve (és egyben az elbeszélés címe) a rímhívó, hanem a saját alkotású szó. Rímek kemény és/vagy játsszi kapcsai tartják a robbanékony mondandót. S itt van még a „melyet leránték”, „valék”, „szellőzteték” archaizálása, a nyársat nyelt, ünnepélyes irodalmiságon gúnyolódó elbeszélő múltidő, mint szerte a kötetben.

Általában aszexuális, erotikamentes költészetnek ismerjük Tandoriét. Világában a nő: társ, igen. Ám leginkább: nincs. Verse legkevésbé férfi és nő szerelmének, enyelgésének, vitáinak-csatáinak terepe. Princípium nélküli szerző, nincs maszkulin egója, s így „férfiverse” sem. Sohasem kéjenc. Bölcséletileg kéjenc? Amúgy a nemek tematikáját nem kerüli meg, sőt szeretkezés leírásával is találkozunk a *Proust akaratlanban*, ám ez némileg sterilnek tűnik („bőrödön ült ültél a bőrén / vagy birok kelt a homokon / nyiradékra hullt a verőfény / oda se nézett homlokon / csókolt nem-szaporodni-őr én”). Habár, habár:

*kiverjük a habot picim
látod kormos a kályhalyuk
...
a szám a luk a szám a luk*

De Tandori akkor is száraz, hogy ha prózájában effektíve pornót mesél, mint a *Torlandó szörfpókerben*.

Természetszerű. És mint jelenség – mint fenomén! –, mégis *életidegen*. Civil valójaja, esendő, sapkás, magányos alakja nem látható többé közéleti színen. (Egyszer találkoztunk ebben az életben, vagy húsz éve, amikor a Goethe Intézet még az Andrássy úton székelte.)

Gigantikussága. Ufósága.

„Kicsinyesség, ha részletek tapadnak meg az emberen? Mint a bogánacs.”

(Musilt ezúttal Bor Ambrus fordításában idéztem.)